

הרב ד"ר מאיר צבי גרוזמן

כבוד החבר וממונו

רבי אליעזר אומר:

יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך.

(פ"ב, מ"י)

רבי יוסי אומר:

יהי ממון חברך חביב עליך כשלך.

(פ"ב, מ"ב)

שתי אימרות אלו קרובות זו לזו, ואולי זהות, ושתייהן - אינן אלא מילים אחרות ופראפרזה למצות: "ואהבת לרעך כמוך", שהרי מה נאמר ב"ואהבת"? שעליך לאהוב את רעך בהיקף וברמה של "כמוך", דהיינו, בדיוק כפי שהנך אוהב את עצמך - כך, באותה מידה, אהב את רעך; ומה נאמר בשתי אימרות אלו, של רבי אליעזר ושל רבי יוסי? שעליך להגן על כבוד חברך ועל ממון חברך, באותה מידה שאתה מגן על כבוד עצמך ועל ממון עצמך; אם כן, מה חידשו שני התנאים האלה? כלום אין דבריהם כלולים במצות "ואהבת לרעך כמוך"?

הן כלל ידוע הוא, שבפרקי אבות לא נכללו אימרות, שכדוגמתן כבר נאמר בתורה כמצוות. לפיכך לא נמצאת בהם אימרה בנוסח: "לא תרצח", או "לא תגנוב", וכיוצא באלה, וכן לא תמצא אימרות בעלות אופי חיובי, אקטיבי, כמו: "כבד את אביך ואת אמך", שכן כל אלה, והרבה כמותן, נמצאות בתורה כמצוות לא תעשה, או כמצוות עשה; ואם כן, מה גילו שני התנאים האלה בדבריהם, שלא נתגלה קודם לכן במצות "ואהבת"?

בטרם נבוא להשיב על שאלה זו, נפנה תחילה מבט רחב אל עבר מצות "ואהבת", כפי שהיא מופיעה בתורה ונעיין בה. מצוה זו, כידוע, מופיעה בסיומה של סדרת לאוים ארוכה כדלהלן:

"לא תגנוב, ולא תכחשו ולא תשקרו איש בעמיתו. ולא תשבעו בשמי לשקר, וחללת את שם אלקיך אני ה'. לא תעשק את רעך ולא תגזל, לא תלין פעלת שכיר אתך עד בקר. לא תקלל חרש, ולפני עור לא תתן מכשול, ויראת מאלקיך אני ה'. לא תעשו עוול במשפט, לא תשא פני דל, ולא תהדר פני גדול, בצדק תשפוט עמיתך. לא תלך רכיל

בעמיק, לא תעמוד על דם רעך, אני ה'. לא תשנא את אחיך בלבבך, הוכח תוכיח את עמיתך, ולא תשא עליו חטא. לא תקום ולא תטור את בני עמך, ואהבת לרעך כמוך אני ה'".

הבטה בקטע זה מעלה את השאלה בדבר הקשר, שבין מצות "ואהבת" לכל הלאווים שקדמו לה. כלום יש קשר מהותי, פנימי, בין סדרת הלאווים הפותחים, כמעט כולם, ב"לא" ("לא תגנובו, ולא תכחשו ולא תשקרו") דהיינו: מצוות פסיביות "על דרך השלילה", לבין מצות "ואהבת", שהיא מצוה אקטיבית, פעולתית, "על דרך החיוב"?

לפי פשוטם של דברים, ניתן לומר, כי "ואהבת לרעך כמוך" איננה מצווה בפני עצמה; היא ביטוי וסיכום לסדרת הלאווים. כוונתה לומר, כי שמירת הלאווים האלה וההקפדה עליהם - היא היא מצות "ואהבת". לאמור: אם אדם אינו משקר, אינו גוזל ואינו עושק, אינו שונא, אינו מרכל, אינו נוקם ואינו נוטר - הרי הוא מקיים את "ואהבת לרעך כמוך".

אך אפשר גם להציע שתי דרכים אחרות המנתקות את "ואהבת" מכלל המצוות שקדמו לה, והמציעות לראות במצוה זו שלב בחינוך האדם. האחת תאמר, שמצות "ואהבת" היא אכן מצוה בפני עצמה, ואיננה, כאמור, ביטוי או סיכום לסדרת הלאווים שלפניה. מיקומה בסוף הסידרה אומרת, כי לפנינו שני שלבים: תחילה על האדם ללמוד את הלאווים, ולאחר מכן, לאחר שקלט והפנים את האיסורים, הוא יכול "לעלות כיתה", ולסגל לעצמו דרגה גבוהה יותר במערכת היחסים עם הבריות, דרגה חיובית, פעלתנית - לאהוב את הזולת. משהו מעין: "סור מרע ועשה טוב".

הדרך השנייה תאמר להיפך: יש לחנך את האדם ל"ואהבת" תחילה, לפעולות אקטיביות, חיוביות, כי מצוה זו היא היא התשתית, וחינוך זה, כך מובטח, ימנע את הכשל בסידרת הלאווים. אם אדם אוהב את רעהו, הוא ימנע מלגזול אותו, מלשקר אותו, מלנקום בו וכו'.

אכן, חכמינו העדיפו ללכת בדרך השנייה. מתוך דבריהם על הפסוק: "וכי יהיה איש שונא לרעהו, וארב לו וקם עליו, והכחו נפש ומת" (דברים י"ט, יא) ניתן להבין: כיצד ראו הם את משמעותה. וכך אמרו:

"וכי יהיה איש שונא לרעהו וארב לו וקם עליו - מכאן אמרו, עבר אדם על מצווה קלה, סופו לעבור על מצווה חמורה. עבר על 'ואהבת לרעך כמוך', סופו לעבור על 'לא תשנא' ועל 'לא תקום ולא תטור' וסופו לעבור על 'חי אחיך עמך', עד שבא לידי שפיכות דמים" (ספרי, דברים, פי' קפז-קפז).

לאמור: מצות "ואהבת" היא, כאמור, תשתית חינוכית; אם זו קיימת - יישמרו גם הלאווים האחרים, ובהעדרה - ניתן להכשל בהם, והפגיעה בזולת תיהפך למעשה שגרת, ללא כוח מרתיע.

כך סיכם את הדברים בעל "ספר החינוך": "כלומר, שהרבה מצוות שבתורה תלויין בכך, שהאזהב את חברו כנפשו - לא יגנוב ממנו, ולא ינאף את אשתו, ולא יונהו בממונו, ולא בדברים, ולא יסיג גבולו, ולא יזיק לו בשום צד, וכן כמה מצוות אחרות תלויות בוה, ידוע לכל בן דעת" (מצווה רי"ט, מהדורת שעוועל עמי רצ"ח).

מתוך דברים אלה מובן הקשר, שבין סידרת הלאווים למצות "ואהבת", אך עדיין המצוה עצמה אינה ברורה וטעונה הסבר. ראשית: מהי הפעולה והמעשה שמצוה זו דורשת. האם כוונתה לאדיבות כלפי הזולת, לחיובים, לחיבוקים, לטפיחה על הכתף, ואולי גם להתנשק? ראה: כל מצוה בתורה - פעולתה ברורה ומוגדרת; האמנם גם מצות "ואהבת" כך? ושנית, האפשר לקיים את המצוה ברמה של "כמוך"? האין כאן דרישה, שאינה ניתנת לביצוע? והרי מפורסם וידוע הכלל, כי "אדם קרוב אצל עצמו", וכי נטיותיו אנוכיות. האפשר שפתאום יהפוך את עורו ויבקש את טובת חברו באותה מידה, שהוא דורש את טובת עצמו. האפשר?

דומה, שהלל הזקן בסיפור הבא, השיב על שתי תמיהות אלו:
 "מעשה בכרי אחד שבא לפני שמאי, אמר לו גיירני, על מנת שתלמדני כל התורה כולה, כשאני עומד על רגל אחת. דחפו באמת הבנין שבידו. בא לפני הלל - גייריה (גייר אותו). אמר ליה: דעלך סני - לחברך לא תעביד (מה ששנאוי עליך - לחברך לא תעשה), זו היא כל התורה כולה, ואידך - פירושה הוא, זיל גמור. (השאר הוא פירוש, לך ולמד)" (שבת לא, ע"א).

אין ספק, שהלל לימד את הנכרי את מצות "ואהבת לרעך כמוך" (ראה תרגום יונתן), אך מדוע הוא לימדו את המצווה על "דרך השליחה", בצורתה הפאסיבית - להמנע מלפגוע בזולת? מדוע לא לימדו ב"דרך החיוב", בצורתה האקטיבית - שיש לאהוב את הזולת, כפי שאמנם תרגם אונקלוס?
 רבים שאלו שאלה זו והשיבו - מי בדרך הפשט ומי בדרך הדרש - ואנו נבחר להציג את פירושו של המהרש"א, כפי שדעתנו השיגה את דבריו הקצרים.

וכך פירש, כי סידרת הלאווים מהווה, בעצם, סידרה של סיטואציות יומיומיות, שבהן מתרחשת התנגשות בין אדם לרעהו, וכאן מכריעה התורה מי מבין שני הניצים צודק, וכיצד יש לנהוג. לדוגמה: אדם הזמין אומן לביתו, שיבצע

לו עבודה כלשהי. בתוך העבודה מבקש האומן את שכרו, אך בעל הבית, המזמין, דוחה אותו לזמן אחר, ומתפתח ביניהם דין ודברים, כשזה דורש: "עתה", וזה דוחה: "מחר". מי משניהם צודק? כשהתורה אמרה: "לא תלין פעולת שכיר אתך עד בקר" היא קבעה בעצם, כי האומן צודק, וכי על המזמין לשלם את שכר העבודה לפני בוא הבוקר. תשומת הלב תינתן לעובדה, שהתורה ניסחה את הוראתה "על דרך השלילה", בצורה של לאו ולא בצורה של עשה. היא לא אמרה למזמין: "שלם שכרו של השכיר", היא העדיפה לומר "לא תלין פעולת שכיר".

התנגשויות אלו המועלות כאן בקטע "ואהבת" אינן היחידות המתרחשות בעולם בין אדם לחבירו. הן ישנן אלפי סיטואציות, שבהן מתנגשים בני אדם זה בזה, סיטואציות שאינן כתובות בקטע זה. כלום אין תגרות וחילופי דברים בין שכנים, שותפים, עובדי דרכים וכיוצא באלה? כיצד יש לפתור את כל הבעיות המופיעות חדשים לבקרים? לשם כך, לדעת המהרש"א, ניתנה המצוה "ואהבת". זו מהווה פתרון לכל הבעיות הנקרות בדרכו של אדם. מצוה זו משמשת "מפתח" לפתרון "נוסחה", מעין "פורמולה", שעל פיה אפשר למצוא מוצא לכל מצוקה מסוג זה.

אך מאחר שהתורה בסידרת הלאווים פתרה את המצוקות, שהועלו על ידה ב"דרך השלילה", באמירת "לא" למציק, יש לראות גם ב"ואהבת" את ה"לא", דהיינו להבין את "ואהבת" על "דרך השלילה", ומכאן - "מה ששנוי עליך אל תעשה לחברך". נוסח זה - או יותר נכון פרשנות זו ל"ואהבת" - מאפשרות, כאמור, להתגבר על האירועים השליליים, ההדדיים, שבין אדם לחברו.

ואם תשאל: מדוע ניסחה התורה את "ואהבת" בנוסח אקטיבי, חיובי, בצורת עשה, ולא כפי כוונת התורה בנוסח לאו? הן יכלה התורה לכתוב במקום "ואהבת" וכו' את המילים: "מה ששנוי עליך אל תעשה לחברך?" נשיבך, כי התורה ביקשה בנוסח זה להורות גם על מצות "ואהבת", כלומר, לחייב אדם לאהוב את הזולת כמצוה, ויחד עם זאת הסבירה כיצד אוהבים, לא בסמפטיה ובחיובים, ולא בחיבוקים ובנשיקות. אוהבים את הזולת בהמנעות מעשות דברים מזיקים, וכל זה שאוב מן המילה המשמעותית "כמוך", נמצא, איפוא, כי בצורה זו ניתן לקיים את "ואהבת" וברמה של "כמוך". "זוהי כל התורה כולה!"

מתוך תורת הלל זו, ובהתאם לפירושו של המהרש"א עולה, כי את מצות "ואהבת" ניתן לקיים רק בדרך השלילה; הלא כן? עלי להמתין עד שתארע סיטואציה של התנגשות ביני לבין רעי, או אז תבוא המצוה ותורה להמנע מפעולה, ובכך אני מקיים את "ואהבת". האמנם אי אפשר לקיים את המצוה בדרך אקטיבית?

כאן נכנסות לתמונה ומשתלבות שתי האימרות הנדונות בראש הפרק - של

רבי אליעזר ושל רבי יוסי. בשתי האימרות האלה באו שני תנאים אלה לחדש חידוש, שלא נשמע בבית מדרשו של הלל. הם הורו, כי למצות "ואהבת" יש פן נוסף, זווית ראייה קיומית שנייה, אקטיבית: לקום ולהגן על כבודו הנרמס של הריע, ולקום ולהגן על ממונו של הנפגע, והשוויוניות במילה "כמוך" אומרת, כי הגנת הזולת תהא שווה להגנה, שאתה נהוג להגן על עצמך.

כך שנינו באבות דרבי נתן:

"רבי אליעזר אומר: יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך. כיצד? מלמד, שכשם שרואה אדם את כבודו, כך יהא אדם רואה את כבוד חברו, וכשם שאין אדם רוצה, שיצא שם רע על כבודו, כך יהא אדם רוצה, שלא להוציא שם רע על כבודו של חברו" (פרק ט"ו). "רבי יוסי אומר: יהי ממון חברך חביב עליך כשלך. כיצד? מלמד, כשם שאדם רואה את ממונו, כך יהא רואה את ממון חברו, וכשם שאדם רוצה, שלא יצא שם רע על ממון שלו, כך יהא רוצה, שלא יצא שם רע על ממון חברו" (פרק י"ז).

תן דעתך, רבי אליעזר מדגים את דבריו בשתי דוגמאות, וכך גם רבי יוסי. הדוגמה השנייה בדבריו של כל אחד מהם, הוא העתק דבריו של הלל, שהיא "דרך השלילה", אך הדוגמה הראשונה היא עיקר חידושם של בעלי האימרות. רבי אליעזר אומר בדוגמה הראשונה: "כשם שאדם רואה את ממונו, כך יהא רואה את ממון חברו". כלום אין הדוגמאות מצביעות על קיום מצות "ואהבת" בדרך אקטיבית? ובכן, זהו חידושם.

שוב סולקו שתי השאלות שנשאלו בתחילת הדברים: מצות "ואהבת" מתקיימת בפעילות אקטיבית - הגנה על כבוד הזולת או על ממונו, ולא בחיזוקים ובסימפטיה, ולא בחיבוקים ובנשיקות, והמילה "כמוך" אומרת: כשם שאתה מגן על כבודך וממונך, כך תגן על אלה של רעך. זוהי, איפוא, משמעותן של דברי שני התנאים - רבי אליעזר ורבי יוסי.

בשולי הדברים ייאמר, כי הרמב"ם הציג פן נוסף בהבנת מצות "ואהבת", ואף פן זה מתודרך ומוגבל בעזרת המילה "כמוך", וכך אמר: "מצות עשה של דבריהם לבקר חולים, ולנחם אבלים, ולהוציא המת, ולהכניס את הכלה, וללוות האורחים, ולהתעסק בכל צרכי הקבורה, לשאת על הכתף, ולילך לפניו, ולספוד ולחפור, ולקבור, וכן לשמח הכלה והחתן, ולסעודם בכל צרכיהם. ואלו הן גמילות חסדים שבגופו, שאין להם שיעור. אף על פי שכל מצוות אלו מדבריהם, הרי הן בכלל: 'ואהבת לרעך כמוך'. כל הדברים - שאתה רוצה, שייעשו אותם לך אחרים - עשה אתה אותן לאחריך בתורה ובמצוות" (הלכות אבל, פי"ד ה"א).

לדעתו, יש לכלול במצות "ואהבת" את כל הפעולות החיוביות של גמילות חסדים לזולת, וקיום המצווה מחייב גם פעולות אקטיביות בגופו ובממונו.

לאור דברי הרמב"ם הללו, תובן היטב המילה המשווה "כמוך". אין המילה מורה, שעל האדם לעשות לזולת פעולות, שהוא עושה לעצמו. כלום אפשר הדבר, לעשות לזולת את כל אותן הפעולות היומיומיות, שאדם עושה לעצמו? דברי הרמב"ם מבהירים, שעל האדם לעשות לחבירו את אשר היה רוצה, שחבירו יעשה לו. אדם מצפה, שחבירו יבוא לבקרו בעת מחלתו; הוא מצפה, שיבוא להשתתף בשמחת כלולותיו; הוא מצפה, שיכניסוהו אורח, או שיביאוהו לקבורה לאחר פטירתו, לפיכך חייב הוא לעשות פעולות אלו לחבירו. אך אין דרכו של אדם לצפות, שיקנו לו מזון, שירכשו לו בגדים, או שיעניקו לו דירה למגורים. הוא היה, אמנם, שמח אם היו מתגלים נדיבים מסוג זה בעם, אך מכיוון שאין זו נורמת ציפיות מקובלת - אין היא כלולה במסגרת "ואהבת". כשם שנאסר על האדם לעשות לחבירו את אשר אין הוא רוצה, שחבירו יעשה לו - כך חייב הוא, כאמור, לעשות לחבירו את אשר הוא רוצה, שחבירו יעשה לו; זוהי, איפוא, הפעולה השוויונית.

אך לפי דברי הרמב"ם עולה, שמצות "ואהבת" אינה דורשת חיובים וסמפטיה, חיבוקים ונשיקות, היא דורשת פעולה מעשית, והמילה "כמוך" מאפשרת לתחום את הפעולות למסגרת, שאדם יכול לעמוד בה. נמצאנו למדים, כי שלוש פנים לה, למצוה זו:

- א. להמנע מלפגוע בזולת. "כמוך", משמעה - כפי שאינך רוצה שיפגעו בך.
- ב. להגן על הכבוד ועל הממון של הזולת. "כמוך", משמעה - כפי שאתה מגן על שלך.
- ג. לעשות פעולות חסד לזולת. "כמוך", משמעה - כפי שאתה מצפה שיעשו לך.